

A NYUGAT ÍRÓI ÉS A FILMMŰVÉSZET A TÍZES ÉVEKBEN

Unos-untig hangoztatjuk, hogy a film a szocializmust építő országok számára a legfontosabb művészet. Azt is tudjuk, hogy a film 1910 körül vált mutatványos iparból művészetté. Noha ugyanez az évtized a magyar irodalom történetében is igen fontos: mégsem vizsgáltuk eddig az írók és a születő filmművészet kapcsolatát.

Azt a tényt, hogy a film éppen 1910 körül vált művészetté, nem a filmtörténet állapította meg. Ezt a kortársak is észrevették. A magyar irodalom néhány kiváló fiatal költője és írója rendkívüli érdeklődéssel figyelte a film útját. Ez természetes is, hiszen egy születő új művészet első pillanatainak lehettek tanúi; amint azt jóval később, 1925-ben Hevesy Iván írta: „Az utolsó, talán soha többé vissza nem hozható alkalmat nyújtja a mai pillanat arra, hogy egy új művészeti műfaj keletkezését gyökerében figyelhessük meg. Még egy-két évtized és a mai embernemzedékben már elmosódó, nehezen elemezhető emlék lesz a mozi születése, az új generáció pedig mint készenkapottal fog szemben állni a kialakulás fejlettebb szakaszában levő filmjátékkal, amelyben akkor már éppen úgy, mint a többi művészetben, mélyen elleplezve fog rejtőzni az eredet titka.”¹ Mégis érthető némiképp, hogy az irodalomkutatás ugyanakkor, amikor Móricz, Kosztolányi, Karinthy Frigyes életművét aprólékos gonddal tanulmányozta, filmmel kapcsolatos tevékenységükre ügyet sem vetett. Ugyanis később, mikor a magyar filmipar felvirágozott és amikor a magyar írók számára a filmmel való, üzletszerű kapcsolat súlyos kiábrándulást kezdett jelenteni; elszaporodtak a különféle panaszok és ezek nyomán egyszer s mindenkorra elfelejtődött, hogy ugyanezek az írók, amikor még nem ismerték a filmgyártás gyermekéveinek gondjait, másképp nyilatkoztak a filmről. Ez a magyarázata annak, hogy számos filmesztétikai jellegű írás akkor keletkezett, amikor magyar filmipar még nem volt: 1910—1915 között. (Az első magyar filmgyár, a Hunnia, 1911. június elsején alakult meg; 1912-ben termelt, még pedig 14 rövidfilmet; és 1913-ban már meg is bukott.)² A filmközlés és filmkereskedelem viszont kiváló színvonalon működött. Élelmes és meglehetősen jóízű filmkereskedők gondoskodtak arról, hogy a magyar moziban az egész világ java filmtermése még az elkészülés évében bemutatassék. Mindazokat az alkotásokat, amelyeket a filmtörténet ma klasszikusokként emleget: az amerikai (Griffith), a dán (Urban Gad — Asta Nielsen) az olasz (Cabiria) és a francia (Zecca, Meliès) filmművészet nagy alkotásait, gyorsan megnevezhette a közönség. Tehát a magyar írók a világ legjobb filmjeit láthatták és tanulmányozhatták anélkül, hogy ítéletük megalkotásában kenyérkereseti szempontok befolyásolták volna őket. Pásztor Árpád így emlékezik a Nyugat íróinak mozilátogatásairól: „A New York-kávéház író-festő-muzsikussal törzsasztalának mozikirándulásain is résztvettem, amikor még csak

¹ HEVESY IVÁN: A filmjáték dramaturgiája. Budapest 1925. 5.

² Ezekre és hasonló adatokra nézve lásd kéziratban levő dolgozatomat: *A magyar filmelméleti irodalom és filmszaksajtó története a némafilm korában. 1907—1930.* Megtekinthető a Filmtudományi Intézetben.

két mozi volt az egész Kőrúton s úgy illet, hogy egy este végignézzük mind a két mozit.”³

Az alábbiakban ezeknek a kirándulásoknak eredményeit vizsgáljuk. Először magukról a filmesztétikai írásokról szólnok; azután pedig azokról a — többnyire ismeretlen — versekről és novellákról, amelyeket a *Nyugat* írói filmszaklapokban jelentettek meg. Az így kibontakozó kép azt mutatja, hogy írói csoportosulásokról, barátságokról, az egész akkori irodalmi életről vallott nézeteinket némiképpen módosítanunk kell.

Írók a filmről

A magyar irodalmi folyóiratok közül — esztétikai színvonalon — csak a *Nyugat* foglalkozott a filmmel. Elsőként Bresztovszky Ernő és Karinthy Frigyes írtak róla mint művészetről és mint a jövő nagy lehetőségéről. De egyidejűleg az ekkor már javában virágzó szakfolyóiratokban is meglepő bőségben olvashatjuk a legkülönbözőbb írók nézeteit a filmről — Gábor Andortól Molnár Ferencig. A *Mozgófénykép Híradó*-ban közölték a *Nyugat* két említett cikkét is. E körülmények miatt elsősorban a *Nyugat* íróinak filmszaklapokba írott tanulmányait vesszük most szemügyre.

Időrendben Bresztovszky Ernő említett cikke az első.⁴ „Idővel elpusztul a színpad” — és átadja helyét a mozinak. A filmművészet feladata: „A tökéletes természetességre való törekvés”, tehát — a realizmus. Molnár Ferenc is úgy vélekedik, hogy a mozi voltaképpen a színpad problémáit fogja megoldani, vetített díszletek formájában.⁵ Karinthy Frigyes a film népművelési jelentőségét hangsúlyozza — 1910 — „A mozgófényképet az emberi lelemény legcsodálatosabb alkotásának tartom. Vakmerően és csodálatosan megközelítette a szédületes fogalmat: a halhatatlanságot.”⁶ Feladata: hogy rögzítse a jelent a jövőnek. Szép Ernő Asta Nielsen művészetéről ír meghatott sorokat.⁷ Gábor Andor *Kérem a jólmentését. Védőbeszéd a mozi mellett*⁸ című írásában maró gúnnyal figurázza ki a film kispolgári ellenfeleit. Mindezek elsősorban a filmet jóakaratólag tudomásul vevő cikkek. Biró Lajos eggyel tovább lép: „Meg kell állapítani a mozi főrvényszerűségeit, felállítani a határokat és a kereteket; nem zagyva, dadogó és naiv színműtánzatokat, hanem igazi mozarabokat kell játszani.”⁹ De később Biró Lajos is úgy vélte, mint ekkor még Karinthy és mások, hogy a film feladata a voltaképpeni dokumentum- és híradó film; művészet nem igen lehet.¹⁰

Az esztétikai rendszerezés igényével első ízben Somlyó Zoltán foglalkozott a filmmel, 1912-ben. A *Mozgófénykép Híradó*-ba írt cikksorozata valósággal föltérképezte a film lehetőségeit: *Mozi és romantika, A mozi regény, Mozi és tudomány, A moziszinész művészete*. A mozi a romanticizmus korát éli — írja — keresi önmagát; ami az irodalomban már unott közbely, az filmen még hiteles élmény. Ezzel a kialakulatlanossággal van kapcsolatban a regényirodalom nagymértékű felhasználása is. Pedig ez nem helyes, mivel nagy regények filmen csak konzervált remekművekké válhatnak; újfajta, közvetlenül a film számára írott forgatókönyvekre van a filmnek szüksége. Különösen fontos a természettudományos filmek stílusának kialakítása, mert itt a film mint a modern technika szülötte, a modern tudomány eszméit hirdetheti.¹¹ Legjobb a moziszinészről szóló írása.

³ LÁNYI VIKTOR—RADÓ ISTVÁN—HELD ALBERT: A huszonöt éves mozi. Budapest 1920. 37.

⁴ Mozgófénykép Híradó, 1908. 14. sz.

⁵ Mozgófénykép Híradó, 1913. 2. sz.

⁶ Mozgófénykép Híradó, 1910. 2. sz.

⁷ Mozgófénykép Híradó, 1911. 10. sz.

⁸ Mozgófénykép Híradó, 1911. 27. sz.

⁹ Mozgófénykép Híradó, 1911. 29. sz.

¹⁰ Mozgófénykép Híradó, 1912. 461. és 489.

¹¹ Mozgófénykép Híradó, 1912. 830., 935.

„A végtagok vezetőidegein szalad le és rajzolódik le a szó elnyomott villanszikra-miri-
ádja és ott öntudatlanul bár, szinte automatikusan, de annál közvetlenebbül talál vonalakat
az elvetélt szavak jelentésének és értelmének visszaadására, az elnémított beszéd hangrezgé-
seinek a tagok modulációivá való transzponálásával. Az arc rajza veszi át és szívja föl a beszéd
elejtett energiáját. És itt válik döntővé a moziszinész akciója.”¹²

Első pillanatra mindez fellengzős lelkesedésnek tűnik. Pedig nagyon komoly fölfede-
zésről van szó. Somlyó a klasszikus színészi játék és a könnyen eltúlozható némajáték szélső-
ségei között megkeresi azt az alkotói módszert, ami ma is igazán filmszerűvé tesz valakit.
S ez a módszer a sajtósági némajáték helyett — ennek is megvannak a maga művészei;
Chaplin, Tati, Barrault, Mozzsukin, Masina — olyanfokú, főleg az arcra koncentrált belső
átélés, amilyen színpadon az adott körülményeknél fogva is lehetetlen adni, de ami az arc
ezer apró rezdülésén keresztül sugározza ki az ábrázolni óhajtott egyéniséget (Gabin).

Időrendben itt kell említenünk a Nyugat két kritikáját, melyek úttörő jelentőségűek,
mivel a filmkritika az irodalmi folyóiratokban ekkor szinte még ismeretlen fogalom volt.
Az első a Pásztor Árpádé: *Anatole France mozarabja*.¹³ Pásztor előadja a mesét; a filmnek
mint olyannak még semmiféle ismerete sem derül ki a cikkből. Csak az érdekességet hangsú-
lyozza: milyen komollyá fejlődött a film, hiszen Anatole France eredeti szűzsét írt egyenest
filmre. Jellemző a befejező mondat: „Anatole France a moziban is nagy író. Mert elvégre nem
a műfaj teszi.” Sokkal érdekesebb ennél Zolnai Béla cikke: *A Bánk Bán filmen*.¹⁴ Ez is, akár
az előző: irodalmi alkotást, ebben az esetben nemzeti klasszikust üdvözöl. De sokkal értőbben
közelít Zolnai Béla a filmhez mint Pásztor Árpád; s ez természetes, mert közben jó néhány
év telt el. De figyelemre méltó, hogy egy tudós irodalomtörténész, a magyar filmipar születé-
sének pillanatában, milyen érdeklődéssel fordul az új művészet felé. Zolnai bevezetőül megállá-
pítja, hogy a Bánk Bán ugyan nem filmtéma, de mivel mindenáron el kell juttatni a nép
közé, helyes volt filmrevitele. Hiszen a mozikközönség kritika nélkül mindent elfogad, amit
elébe tálnak. Zolnai megállapítja, hogy Kertész Mihály rendezése Katona szelleméhez mér-
ten ad újat. „Azt csinálták a természettel, amit akartak. Földről nézett hatalmas tájkép, térs
levégővel és mélybevezető távlattal; sötét keret szűk nyílásán át tekintünk ki a napsütésre.
Aztán: egybefoglaló napsütés; holdfény, de olyan, melybe a kontrasztok — a Melinda fehér
vonalai — élesen belerajzolódnak. Széles hegyoldal egy kis ég-sarokkal, a sötét fokon végig-
kigyózó embersorral. Vékony földcsik, az egész képet betöltő ég . . .” Látható az elemzésből,
hogy a szerző e soraiban a filmet már mint önálló műalkotást boncolgatja, mégpedig igen jó
érzékkel, felismerve, hogy a felvevőgép a rendező utasításai nyomán miképpen tudja szolgálni
a mondanivalót.

Pásztor Árpád és Zolnai Béla kritikái között három esztendő különbség van. 1912-ben
keletkezett az egyik; 1915-ben a másik. Ebbe a három esztendőbe számos más, a filmről szóló
lelkes megnyilatkozás is belefér, mégis a *Nyugat* írói egyre inkább elkedvetlenedtek. Minél
inkább bekapcsolódtak a film-nyújtotta pénzkeresésbe, annál kevésbé méltányolták az elvi
célkitűzéseket. A nagy konjunkturális kavargásban, amikor egyre-másra alakultak a hosszabb,
de inkább rövidebb életű filmgyártó cégek — (az első világháború lendítette fel a magyar film-
gyártást, mivel az olasz, francia, amerikai filmeket kitiltották) — és a filmgyártásnak minden
ellenszenves ipar-jellege megmutatkozott; mikor Bródy Sándor, Ambrus Zoltán, Biró Lajos,
Pásztor Árpád, Karinthy Frigyes és mások műveit sorra vásárolták meg és sorra készültek
belőlük filmek: az írók eltették szép emlékül a film csecsemőkorának magasztos emlékeit és
kicsit erkölcstelen pénzszerzési forrássá degradálták magukban a „filmszínalást”. Jó példák
erre az elkedvetlenedésre Kosztolányi filmcikkei. 1916-ban még így ír: „Egy par excellence

¹² Mozgófénykép Híradó, 1912. 709.

¹³ Nyugat, 1912. II. 615.

¹⁴ Nyugat, 1915. I. 504.

szellemi és testi művészetet látunk itt”¹⁵ de 1918-ban már „A méltóságos mozi”-nak¹⁶ gúnyolja a filmet, szellemesen állapítva meg, hogy „a mozit megmértelyezte az irodalom” s amilyen mértékben lettek gyártói udvari szállítók, olyan mértékben vált a szó rossz értelmében udvari tanácsossá és pöffeszkedő, úgyszólván méltóságos úrrá. Nincs mit csodálkoznunk ezen, mert a magyar film-kapitalizmus születése nem szivderítő látvány. Így hát a magyar íróknak a 10-es évek elején írt filmesztétikai írásai megmaradnak nagyon szép, értékes, de folytatás nélküli kezdeményezésnek. El is felejtődtek teljesen. A tizes évek végén egyetlen kivétel van, s ez Szabó Dezső filmesztétikai tanulmánya.

Szabó Dezsőnek már 1912-ből van egy lírai vallomása a moziról a *Nyugat*-ban. „Egy nagy vizsgálat van az én citta dolentémben: egy öreg, nagy rozoga ház és benne a mozi. Megvallom, a mozit nagyobb dolognak tartom a parlamentnél, a Monarchia Balkán-politikájánál, a nyugdíjtörvényénél, mert: újraéleszti a mesét; hatalmas szociális propaganda, ha egyszer megtanultunk élni vele; az embert egy ültő helyében megsétáltatja az egész világon; a legdemokratikusabb esztétikai élvezet, hol a naccsága egy szepesgésben, egy kacagásban randeyúzik a konyhaszolgálóval.”¹⁷ Ezt a vallomást követi egy aránylag terjedelmes tanulmány, 1919-ben, a *Téliá*-ban.¹⁸

„A mozi művészet, különálló, sajátos művészet, melynek megvan a maga célja, megvannak a törvényei és eszközei. Megjegyzéseimnek a következő megállapítások lesznek alapjai: 1. a mozi az élet lényegét, a tiszta cselekményt adja; mozdulatokkal tovább egyszerűsített művészi képlet, mint a dráma. 2. A zenét kivéve az összes művészetek között a legtöbb, mondhatni végtelen eszközzel dolgozik. 3. Úgy lehet a legmagasabb művészet, hogy azért és éppen azért a legszélesebb tömegművészet marad. 4. A legnemzetközibb művészet s az maradhat akkor is, ha speciális fajiságot fejez ki. A film ne legyen se irodalom, se regényillusztráció, se színpadi dráma.”

Ezek után következik az esztétikai fejtegetés. Az a megállapítása, hogy filmen helytelen a sok felirat, hogy a német filmek javarésze nem több regény-átíratnál, amelyek vetítésekor a moziban még az is „nyomdafestékeesebbé teszi a könyv emléket”, hogy lépten-nyomon közbevetett feliratokkal oktatják a jámbor nézőt: helytálló, sőt igen érdekes, mert mutatja: az író a filmet már nem mint a saját munkáját népszerűsítő közvetítőt fogja fel, hanem mint független művészetet, s éppenséggel nem lenne helyes, ha a film irodalmat direkt közvetítő segédeszköz öhajitana maradni. Meglepo vizsgálta, hogy Szabó Dezső a valóságot és az életritmust, az élet mozgásjelenségeit olyan megszakíthatatlan folyamatosságban képzei el, hogy minden, az időbeli egymásutánból kikököntető jelenséget hamisnak könyvel el. Kifogásolja tehát a montázst: „a rohanó cselekménynek sohasem szabad egyes arcokra széttörnie. Párhuzamos jeleneteknek jellemző ellentétben való váltogatása is helytelen.” Ezt óriási izlésbeli eltévelyedésnek nevezi, holott az egész filmművészet alapja. Hiszen a műalkotás mint olyan, egyrészt nem alkalmas az élet tényeinek naturális—fotografikus visszatükrözésére; másrészt magában az életben sem érzékelünk mindent a kronométerrel mérhető idő megszakíthatatlanságában. Igenis, szemünk széttöri ezt a varázs-egységet és hol magát a futó embert, hol csak fejét, szemét, hol lábát, hol pedig az őt néző tömeget figyeljük. A zenemű is vissza-visszatér a főtémához, „közeliben” kiemel egy korábban csak alig észrevehetően jelzett kúrtszót és így tovább. Ugyanezeknek az éveknek egy szakkritikusa, Török Jenő éppen azt tartja nagy vívmánynak, hogy a film képes az egységes valóságélményből az alkotó művésznek tetsző részleteket kiragadni. Később, a húszas évek közepén, ezt a montázselméletet vitték diadalra az akkor fiatal szovjet rendezők. De e szakmai tévedés ellenére is, Szabó Dezső filmtanulmánya fontos dokumentum; a filmhez való közeledés nem leereszkedő vállveregetés, de nem is szer-

¹⁵ Mozihét, 1916. 42. sz.

¹⁶ A mozi (Miskolc), 1918. 17. sz.

¹⁷ Nyugat, 1912. II. 976.

¹⁸ Thália, 1919. február 94—99.

telen jelkendezés. Mint írja: „a film megjelenésének van olyan világtörténelmi jelentősége, mint a könyvnyomtatás feltalálásának.”

Ez a cikk tehát az utolsó dokumentuma egy 1910 körül kezdődött filmesztétikai érdeklődésnek — a magyar írók részéről. Később, a húszas években — a szovjet remekművek hatására — még egyszer fellobbant az írók szenvedélyes érdeklődése a film iránt: Kassák Lajos — aki a *Mű*-ban igen fontos filmcikkeket publikált már korábban is — Tersánszky J. Jenő és mások írnak ekkor kiváló elemző kritikákat.

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a *Nyugat* íróinak érdeklődése a film iránt annak művészetté válásának pillanatában átlagon felüli volt; szám szerint sokan nyilatkoztak meg a filmművészettel kapcsolatban; s a *Nyugat*-on kívül rendszeresen írtak a *Mozgójénykép Híradó* című szakközlönybe is. Pedig a film ekkoriban még meglehetősen leszólt mutatvány volt és cseppet sem volt előkelő dolog moziújságba írni. Ennek ellenére — mint a továbbiakban látni fogjuk — egyes filmújságok valóságos irodalmi lapokká fejlődtek.

A kör vezető irodalmi folyóirata köré csoportosult írók filmcikkei nemcsak azért jelentősek, mert bizonyosságai, hogy a haladó magyar irodalom milyen korán, milyen szoros kapcsolatban állott a filmművészettel, hanem azért is, mert világviszonylatban rendkívüli dolog élvonalbeli íróknak ilyen tömeges és állandó érdeklődése a filmművészet iránt. Nemrégiben jelent meg Guido Aristarco olasz filmtörténész könyve: *A filmelméletek története*,¹⁹ az első kritikai munka, amely számba veszi a filmről szóló esztétikai írásokat. Ez a könyv a húszas évekkel kezdődik; ekkor vált világhíressé, hogy elismert írók módszeresen kezdtek filmmel foglalkozni; tehát *miután* megjelentek műveik a mozivászonon. Nálunk azonban ennek éppen fordítottja történt. Balázs Béla 1924-ben németül kiadott híres könyvének tehát — s ez a könyv Aristarco munkájában is nagy szerepet játszik — komoly magyar előzményei vannak. Amikor Balázs Béla még nem is gondolt a filmesztétikára, Magyarországon a filmszakirodalom már virágzott. Somlyó Zoltán és Szabó Dezső imént említett cikkei határozottan a rendező esztétika igényével fellépő írások; szerzőiket nyugodtan sorolhatjuk a világ filmesztétikai irodalmának eddig ismeretlen úttörői közé. A *Nyugat* két kritikája pedig egy vezető irodalmi folyóirat szándékáról tanúskodik: bevezetni a színházi—zenei és könyvrecenziók közé a filmbírálatot.

Mint külön érdekességet jegyzem meg, hogy az irodalmi életnek ez a film iránti esztétikai—elméleti érdeklődése, a maga külön útját járó Nádas Sándort (*Pesti Futár*) és a már említett Molnár Ferencet kivéve, kizárólag a *Nyugat* írói körére szorítkozott. Sőt, hadd említsem meg azt az ismeretlen adatot is, hogy ennek a körnek az egyik tagja, Nagy Endre — aki 1919-ben egy szellemes humoreszk-sorozatot is publikált a magyar filmkritikák születésének és megírásának körülményeiről²⁰ — a legelső köze tartozott, aki aktívan is részt vett a filmkészítésben.

Ha nem tudnánk, hogy Nagy Endre filmjét gyakorlatilag, a szó filmrendezése értelmében nem ő rendezte, hanem egy általunk nem ismert személy, valószínűleg egy francia operatőr és ő „csak” a színészek beállítását és a művészi felügyeletet látta el, azt mondhatnánk: ő volt az első magyar filmrendező. Mert kinyomtatott szövegben az ő neve szerepel először filmmel kapcsolatban a magyar alkotók közül, így: „Előadják a Modern Színpad tagjai Nagy Endre vezetése alatt.” Ennek a kisfilmnek, eddigi ismereteink szerint a 12. magyar játékfilmnek a címe: *A sakkjáték örüllje*. A Projectograph filmkölcsonzó vállalat készítette 1909-ben.²¹ A film a következőkről szól: szenvedélyesen sakkozik valaki a kávéházban. Anyjára beleéli magát a játékba, hogy távozása után, az utcán is mindent a sakktablea lépés-lehetőségei szerint értékel. Így közlekedik; így nézi a piacon kirakott árukat, melyek a kofákkal együtt

¹⁹ GUIDO ARISTARCO: Storia delle teorie del film. Első kiadás: Milano 1951; második, igen jelentősen átdolgozott és bővített kiadás: 1960.

²⁰ Színházi Élet, 1919. 24. sz.

²¹ Erről az adatról is idézett munkám ad részletes felvilágosítást.

áttűnéssel sakkfigurákká változnak; lóugrás szerint száll fel az omnibuszra; hazatér; „amint villáját a sültbe akarja szúrni, eltűnik és a sakklovat találja helyén”; felesége, mint királynő, haragosan fogadja és — megmattolja. Látható: a film pontosan ismeri a kor filmtechnikai eredményeit és tudatosan, ügyesen, szellemesen alkalmazza azokat. Világosan felismerhető a francia bohózat-iskola (Max Linder) hatása. Valószínűnek tartom, hogy Nagy Endre névtelenül, más filmek forgatási munkálataiban is részt vett.

Korda Sándor filmlapjai és az irodalom

Ha fellapozzuk a *Pesti Mozi*-nak és folytatásának, a *Mozi*-nak elfelejtett évfolyamát, meglepődve tapasztalhatjuk, hogy a filmről szóló szócikkek már a második számtól kezdve szinte kiszorítják a *Nyugat* íróinak politikailag rendkívül éles tárcái, novellái, versei. Mintha ide menekültek volna olyan aktuális gondolataikkal, amelyeket a *Nyugat* különböző okokból nem közölhetett. A *Pesti Mozi* és a *Mozi*, ez a Major Henrik, Vértes Marcell, Biró Mihály, Gedő Lipót tollrajzaival gazdagon illusztrált két hetilap igen jelentős politikai—társadalmi orgánunk, amelyet a kor irodalomkutatóinak gondosan kell tanulmányozniuk. Hogyan keletkezett ez a két, de lényegében egy hetilap?

Korda Sándor alapította és szerkesztette, egy ideig Várnai Istvánnal, de többnyire egymaga. Korda századeleji irodalmi életünknek sajátos jelensége, akit szinte egyáltalán nem ismerünk. A későbbi angol főnemes és film-„cézár” ezekben az években irodalmi ambíciójú újságíró volt — novellái is jelentek meg —, aki érettségi után, 1910-ben feljött Budapestre és módszeres buzgalommal fogott hozzá film és irodalom összebékítéséhez, illetve a kölcsönös megismerkedés létrehozásához. Az okos és ügyes újságíró —, aki csak 1914/15-ben kezdett rendezni, addig tehát a filmszakmához a lelkesedéssel kívül nem sok köze volt — hamar bekebeült a *Nyugat* írói körébe és minden ambíciójával azon buzgólkodott, hogy a fiatal költőket és írókat közelebb hozza a filmesztétikához. Kordát szerette és befogadta ez a társaság, amit az is bizonyít, hogy valóban sikerült neki az akkor példátlan dolog: az írók írni kezdtek a filmről. Korda először a *Mozgófénykép Híradó*-nál működött mint gyakornok. Ekkor érte el, hogy Somlyó Zoltánék rendszeresen írtak a lapba. 1912-ben pedig saját lapot alapított, a *Pesti Mozi*-t. Fontos megjegyezni, hogy ez időrendben a negyedik magyar filmszaklap volt, de amíg a többi a szó szűk értelmében vett szaklap maradt, még a *Mozgófénykép Híradó* is: addig a *Pesti Mozi* csak úgy ontotta a Karinthy, Móricz, Kosztolányi, Somlyó, Gábor Andor írásokat. Várnai István, egy ideig társszerkesztő, így emlékezik vissza a *Pesti Mozi*-ra nyolc év távlatából: „... a lapot Pesti Mozinak hívták, egy nagy PM monogram volt a címlapon — (ez az én ideám volt) — vagy negyven szám jelent meg belőle, vertük a Fidibuszt Auflág dolgában; a Pesti Mozi révén lett igazán népszerű Karinthy, nekünk dolgozott Gábor Andor, Liptai Imre, Kosztolányi Dezső, Somlyó Zoltán; én és Korda szombatoként hordtuk ki a lapot a trafikokba és a mozikba; és egyes szám ára tíz fillér volt és ezért olyan jól élhettünk, hogy számos fiatal kollégánknak még mi voltunk hús-krajcár, egy forint erejéig bőkezű mecénásai. A hónap vége felé pedig, pénzünk kifogytán, testvériesen együtt is nyomorogtunk a pártfogoltjainkkal... Egy példányt meg nem takarítottam, félre nem tettem a csodálatos Pesti Moziból.”²²

A *Pesti Mozi* 1912. október 19-től 1913. május 3-ig állt fenn. Nyári kényszerszünet után *Mozi* címen jelent meg újra, 1913. szeptember 3-tól 1913. november 27-ig. A kettő együtt tehát kereken egy évig működött. A továbbiakban együtt tárgyaljuk a két lapot.

Mindenekelőtt a Korda-féle vállalkozás rendkívül éles politikai radikalizmusát kell méltatnunk. S ez azért is fontos, mert *apró* eligazító-jel abban az irányban is, hogy kik voltak

²² LÁNYI—RADÓ—HELD: A huszonöt éves mozi. 74.

a *Nyugat*-ból is a leghaladottabb gondolkodásúak. A *Pesti Mozi* cikkei ugyanis gyakran a politikai szatíra határára értek. Később valósággal vicclap lett, amely rajzokkal, tárcákkal nyíltan és igen határozottan támadta Tisza Istvánt. Olyannyira, hogy egyik, valóban majdnem utolsó számának címlapján ezt olvashatjuk: „Megjelenik tíz perccel az elkobzás előtt.”²³ Kétségtelen, hogy ennek a politikai radikalizmusnak fő szervezője Korda Sándor volt, aki később, 1919-ben, a film-direktórium tagja lett és ezért kényszerült 1919 őszén az országból eltávozni. Bámulatos, hogy Korda egy moziújság ürügyén milyen következetesen foglalt állást a legkülönbözőbb politikai kérdésekben. Karinthy, Somlyó, Móricz Zsigmond, Kosztolányi, Gábor Andor támogatták ebben. Néhány példa.

Az egyik címlapon a következő rajz látható: gúzsbakötött író a deresen; Tisza István odaszól a hajdúnak: „János, cáfolj rá a szerző úrral!”²⁴ Másik rajz: német katona gondosan öntöz egy virágot; ez a békepalánta. Majd így szól: vigyázni kell, hogy el ne pusztuljon. Ezért karót tűz mellé: egy szuronyos puskát.²⁵ 1912/13-at írunk! Rendszeresen foglalkozik a munkáskérdéssel, az antiszemizmussal, a sajtószabadsággal, a választójoggal. Csupa aktuális kérdés. Nincs olyan szám, amelyben két-három rajz és néhány tárcsa ne támadná személy szerint Tisza Istvánt és kormányát. Van olyan szám is, amiből szinte kifejejtődött a filmrovat; és ezt terjesztették mozikban! Lehetetlen a tudatos politikai tendenciát észre nem venni. Különösen élesen bíráló jellegűek az illusztrációk. A fő irányvonalat — Korda irányításával — szemmel láthatóan a rajzművészek adták meg. A politikai karikatúrák közé szeretettel meg-rajzolt — és eddig ismeretlen — Móricz, Biró Lajos, Karinthy karikatúrák kerülnek; kávéházi asztalok vidám író-társaságai, apró rajzos utalások baráti tréfákra, eseményekre. Nyilvánvaló mindebből, hogy a *Nyugat*-on belül is volt egy külön baráti társaság, amelynek tagjai — a már idézett emlékezés szerint — esténként felkerekedtek, hogy moziba menjenek; azonos politikai elégedetlenséggel szemlélték a világot. Ez a baráti társaság bizonyos értelemben vezetőjének ismerte el a fiatal Korda Sándort; összetétele pedig egyáltalán nem azonos a bennünk kirajzolódott klasszikus képpel. Itt van tehát Vértes, Major, Biró, Gedő a rajzoló; itt van Móricz, Karinthy, Somlyó, Gábor Andor, Biró Lajos, Kosztolányi és Nagy Lajos; mindig, mindenben együtt; Adyt minduntalan tisztelettel emlegetik, rajzolják, de ő nincsen közöttük, viszont nem látjuk a *Nyugat* szerkesztői vezérkarát.

Korda később se feledkezett meg barátairól; mint filmrendező és mint a Corvin filmgyár művészeti vezetője, sorra rendelt forgatókönyveket a felsoroltaktól; 1915-ben indult *Mozihét* című szaklapjában pedig — ez már kimondott szakfolyóirat volt — rendszeresen megemlékezik barátai megjelent könyveiről. (Más recenziót irodalmi műről nem közöl.) Karinthy egy ideig a Corvin-filmgyár dramaturgja volt. Közismert *Filmgyártás* című humoreszkje is úgy keletkezett, hogy Karinthy Sztrókay Kálmánnal együtt *Mágia* címen tudományos—fantasztikus játékfilm-forgatókönyvet írt egy csillagászról, Korda pedig a filmgyártásban ismert módon különféle módosításokat kért. Ennek a *Filmgyártás* című humoreszknak egy, a mai publikált változatoknál bővebb és szellemesebb változatát maga Korda közölte a *Mozihét*-ben, pedig csípős humora ő ellene irányult. Abban a változatban világosak az utalások is a *Mágia* című filmre.²⁶ Újabb Karinthy-publikációkban tehát ezt a bővebb változatot kell ezenkívül közölni. A *Mágia* című film egyébként elkészült, sikere volt. Biró Lajos esetében köztudomású, hogy Korda milyen nagy mértékben segítette londoni karrierjét. De Móricz Zsigmonddal kapcsolatban már nem tudjuk, hogy Korda komolyan foglalkozott az *Isten háta mögött* megfilmesítésének gondolatával; maga Móricz írta a forgatókönyvet, mégpedig újszerű és film-szerű módon: „Móricz Zsigmondnak az a regénye, ami Bováry úr címen legutóbb a „Legjobb

²³ Mozi, 1913. november 6. 10. sz.

²⁴ Mozi, 1913, 12. sz.

²⁵ Pesti Mozi, 1913. 14. sz.

²⁶ Mozihét, 1917. 33. sz.

könyvek" című rendkívül népszerű sorozat első száma volt és kétszáz ezer példányban fogyott el, filmre kerül. Maga a kitűnő író dolgozta át, sok újszerű részlettel. Ez lesz az első Móricz-film."²⁷ Érdekes lenne látni ezt a forgatókönyvet — aminek elkészülte felől a híradás nem hagy kétséget — és hasznos lenne előkeríteni. Mivel a híradás 1919-es keletű, nyilvánvaló, hogy a film Korda külföldre távozása és Móricznak 1919 utáni politikai üldözése miatt nem készülhetett el.

Kordának a Nyugattal való jó kapcsolatait bizonyítja az is, hogy 1915-ben, a *Mozihét* első számába Ignó írja a vezércikket s abban, a világháború második évében, ezt mondja: „Azt érezteti a mozi, hogy emberek vagyunk mind valamennyien, ha puskát is fogunk egymásra; — testvérek vagyunk és összetartozunk.”²⁸ De bizonyíték e szoros baráti szálak erejére és Kordának haladó szellemére Várnai István 1928/29-es filmlapja is, *A hét*. Ebben Várnai film-hírek mellett éppen úgy mint annakidején a *Pesti Mozi*, rendszeresen ír az 1912-es barátokról. Harcos cikkekben áll ki Nagy Lajos, Tersánszky J. Jenő mellett, sőt: „fölfedezi” József Attilát, publikálván egyik versének ismeretlen variánsát és a *Curriculum Vitae* első változatát. (Ezt külön cikkben ismertetem.)

Visszatérve a *Pesti Mozi* cikkanyagára, az alábbiakban felsorolom Gábor Andor, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Somlyó Zoltán írásait. A törzsgárdához tartozott ezenkívül Harsányi Zsolt, Paulini Béla és Lovászy Károly. Az ő cikkeikkel nem foglalkozom. Csupán megemlítem, hogy Lovászy Károlynak van jó néhány „így írtok ti” stílusú humoreszkje; ezek közül említésre méltó *A csók* című; ebben egy diák, egy borbélysegéd, Pósa Lajos, Peterdi Andor, Somlyó Zoltán és Ady Endre stílusában dolgozza fel a témát.

Megjegyzem, hogy az eléggé nagyszámú névtelen, vagy álnéven írott tárcza szerzője kilétének megfektetésével nem foglalkoztam, de kétségtelen, hogy ezeket a tárcákat is a felsorolt szerzők írták; főleg a politikailag kényesebbeket közölték névtelenül; illetve, ha egy számban azonos szerzőtől több cikk jelent meg. Az alábbiak csak a névvel jelzett cikkek.

Gábor Andor²⁹ négy írással szerepel a hetilapban, az első vers, a másik három próza: 1. *Románc Petráss Sári és Fedák Sári barátságáról*. — 2. *Szeptemberi könyvpiac*. (A kiadók ki-uzsorázzák az írókat.) — 3. *Fürdés*. — 4. *Kihallgatás*. (Egy német katonai léghajó „tévedésből” Anglia fölé repült, „időjárás kutatás” céljából. A német császár kihallgatja a léghajó tisztjeit. Erről különben újsághír is olvasható: Világ, 1912. nov. 21.)

Karinthy Frigyest³⁰ huszonhat — részben ismeretlen — írása jelent meg Korda lapjában: 1. *Az embrió tragédiája, vagy gyerünk, gyerünk az igazgató bácsinak dolga van. Drámai versike. Írta Madách Imre*. (Három lapnyi verses szöveg. Alcíme: „A Nemzeti Színház a nagy költő intencióit helyesebben inícióit különben tiszteletben tartva egy kicsit összevonta az Ember Tragédiáját s néhány kis rövidítéseket alkalmazott. Most így néz ki.” Ez az igen korai variáns különösen értékes, mert megtudjuk keletkezésének okát: a Nemzeti Színház meghúzva adta elő a Tragédiát s ezt, Karinthy helytelenítette. Befejező két sora: Mondottam, ember: Ronts és húzva-húzzál. De értékes azért is, mert Ascher Oszkár a jóval hosszabb *Emberke Tragédiájá*-hoz fűzött megjegyzésében úgy véli, hogy „gondolom, 1936-ban írta”.³¹ Érdekes,

²⁷ *Mozihét*, 1919. 9. sz.

²⁸ *Mozihét*, 1915. 1. sz. — Kordáról még Bródy Sándor is fönn tartás nélküli elismeréssel nyilatkozik; pedig Bródy, bár sokat keresett filmjeivel, könyörtelenül ledorongolta a szakma apraját nagyját. „A kino-nagyiparosokért nem rajongok. Egy főszakértőt és rendezőt azonban ismerek, Korda a neve. Nagyszerű művészi hajlandósággal tele, rendkívül eszes ember s az az érzésem, hogy ezen a téren még világhírű lesz.” LÁNYI—RADÓ—HELD i. m. 32.

²⁹ PM 13/12; M 1., 2., 3. sz.

³⁰ PM 12/2, 3, 4, 6, 7, 9, 10; 13/4, 3, 8, 11, 14 és köv.; M 2, 3, 7, és köv.

³¹ KARINTHY FRIGYES: *Hököm Színház*, Budapest 1957. 481.

hogy egy 1912-ben megpendült ötletet 1936-ban bont ki véglegesen Karinthy. (Ez tehát ismeretlen adat.) 2. *Gróf — Országgházy István. Regény Jókai Mór hatása alatt.* (Több folytatásban. Ez a folytatás Jókai paródia is ismeretlen. Fel kell tehát venni a legközelebb kiadandó *Igy irtok ti-be.* A folytatás regény első publikációjának körülbelül a fele megtalálható ugyan a *Budapest. Nagyregény* című pamflet első részében, de csak töredékesen. Karinthy ezt tehát egy hosszabb Jókai-paródiának szánta.) — 3. *Újságok fotografiái.* (Négy európai vicclap szatír-rajza.) — 4. *Francia leckék.* (Szerelmi háromszög, ósdi nyelvleckékönyv modorában.) — 5. *Drámamozsi.* (Némafilm-humoreszk.) — 6. *Szolgálatom emlékére. Filmek a kaszárnyából.* — 7. *Olympiai mérközés 2023-ban a svéd és magyar csapatok közt.* — 8. *Húsvéti körkérdés.* — 9. *Egy ember, aki nő.* — 10. *A zsidóüldözés oknyomozó története.* (Ez a tudomásom szerint ismeretlen Karinthy-cikk maró gúnnyal írja le az ókor, középkor, reneszánsz, új- és legújabbkor zsidóellenes szankcióit.) Az eddig felsorolt tíz Karinthy-írás az újabban megjelent humoros jellegű gyűjteményes kiadványokban (*Az egész város beszél, Hőköm színház, Így irtok ti, Cirkusz*) nem szerepel. — Van továbbá három verse is a *Pesti Mozi*-ban: 11. *Az óra.* (Sanzon, melyben a nagymutató szerelmes lesz a kismutatóba, naphosszat kergeti, de csak éjfélkor éri el, s ekkor

Egy szót se szólt, remegve ingott egyet,
Egyetlen, forró percre ráfeküdt,
Egyetlen forró percre letakarta,
Tik-tak, tik-tak, tik-tak, tik-tak
S az órák éjfél vertek mindenütt.)

— 12. *Kabaré.* (Három kuplé: *Tyúkszemdal. Emil. Már tetszik érteni?*) — 13. *Románc.* — Az alább következő Karinthy írások már szerepelnek a gyűjteményes kiadványokban: — 14. *A nő, aki gögicsél.* — 15. *Az könnyvnyomtató, az király, az poeta vagyis újságh-író.* — 16. *Az én csecsemőkorom.* (Gyermektáplálás címen.) — 17. *A doktor bácsi.* — 18. *Beszélgetés a sötétben.* — 19—26. Nyolc darab a *Tanár úr kérem* című kötetből. Ennek a *Pesti Mozi*-ban Középiszkola címet adott Karinthy. A nyolc darab — az összesnek éppen a fele — *Bevezetés, elkéstem, eladom a könyvem, a jó tanuló jelel, a rossz tanuló jelel* (ehhez egy jól felismerhető Tisza-karikatúra van mellékelve, lötyögő díszmagyarban, ijedten szorongatja a kardját), *magyar dolgozat, röhög az egész osztály, megmagyarázom a bizonyítványomat.* Ez a 26 írás tehát 1912/13-ban jelent meg.

Kosztolányi Dezsőtől Oscar Wilde *Chanson* című versének ismert fordítása jelent meg a *Mozi* 1. számában. (1913. szept. 3.)

Móricz Zsigmondtól³² a következőket olvashatjuk: 1. *A bécsi bútor.* (Erről a közismert novellájáról Móricz azt vallja, hogy „1899-ben Debrecenben joghallható lettem, egyben a Debreceni Hirlap munkatársa is. Itt jelent meg az első pénzért eladott tárcám. *Bécsi bútor* volt a címe s ha jól emlékszem, tíz koronát kaptam érte”).³³ — 2. *A török és a tehén.* (Ezzel a betoldással: „Mesemondó bácsi tapsolt és ijesztve kiált.”) — 3. *A veréb.*

Nagy Lajostól³⁴ a következőket találjuk: 1. *A pofaszakállas.* — 2. *Hogyan lehet megbotondulni?* — 3. *Az idő.* — 4. *Magyar írók találmányai és fölfedezései.* („— Lajos” aláírással; humoros írás.)

Somlyó Zoltántól³⁵ egy novella: 1. *A primadonna, a költő meg két ezüst óra* mellett számos vers jelent meg Korda hetilapjában: 2. *Új lapok születésére.* — 3. *Óda Psylanderhez.* (Utolsó sorai: „E kis dalt én hűsz koronáért S nem meggyőződésből daloltam.” Ami kétségtelen, mert Somlyó több ízben kifejtette, hogy Psylandert nem tartja igazi színésznek.) — 4. *Előleg.* —

³² PM 12/18; 13/12.

³³ Színházi Élet, 1934. december 23.

³⁴ PM 1; M 13/4.

³⁵ PM 12/2, 3, 6; 13/3, 4, 6; M 13/7, 16, 9.

5. A nyolcadik ok. — 6. Makáma. — 7. Filmszenárium. (Major rajzaival.) — 8. Harminc. — 9. Zsidó? Keresztény? — 10. A kis munkáslány. — 11. MÁV. — 12. A stajirung. — 13. A miliomos. — 14. Tékozlás.

*

A huszadik századdal foglalkozó irodalomtörténetírásnak tehát nem elhanyagolható területe a filmművészet.³⁶ Az alaposabb bepillantásnak többféle haszna is lehet: egyrészt konkrét forrásanyagot tárhat fel, ismeretlen novellákat, verseket; másrészt ismeretlen kapcsolatok, az irodalmi élet új összefüggései válhatnak világossá; harmadsorban pedig kiderül, hogy a magyar irodalom jelei a filmesztétika alapjait lerakó úttörők közé tartoztak s Balázs Béla, Hevesy Iván kezdeményezése korántsem hagyományok nélkül való.

Иштван Немешкюрти

ПИСАТЕЛИ КРУГА «НЮГАТ» И КИНОИСКУССТВО В 10-ЫХ ГОДАХ

Мировая литература по киноэстетике около 1910 года еще не проявлялась даже в своих очертаниях. Было опубликовано в то время лишь несколько статей, содержание которых в большинстве случаев сегодня неизвестно. Книги по киноэстетике стали появляться лишь около 1915 года. В своей выдающейся книге об истории киноведческой литературы (*Storia delle teorie del film*, Milano 1951, 1960) Гуидо Аристарко считает достойными внимания истинные киноэстетические издания, опубликованные еще около 1920 года.

При таких обстоятельствах может заслуживать внимания тот факт, что самый значительный венгерский литературный журнал начала 20-го столетия Нюгат опубликовал значительные статьи по киноэстетике около 1910 года. В то же время писатели круга Нюгат писали статьи и для специальных киножурналов (*Mozgófénykép, Kinematographen Anzeiger*). Важное значение имеет киноэстетическая деятельность поэта Зольтана Шомьо и писателя Дежё Сабо. Эти писатели были завоеваны на сторону фильма Александром Корда, который в то время был журналистом. В его журнале *Pesti Mozi* лучшие венгерские писатели помещали свои статьи по вопросам киноискусства а также свои неизвестные повести и стихотворения. Этот еженедельный журнал характеризовался острым политическим радикализмом. Корда и его коллеги-писатели регулярно и резко критиковали тогдашнее венгерское правительство, готовившееся к войне.

Тот факт, что группа самых выдающихся венгерских писателей регулярно занималась киноэстетическими вопросами, даже в специальных журналах, в 1910—1912 годах имеет важное значение даже в мировом масштабе.

³⁶ A filmesztétikai irodalom történetével kapcsolatban eddig két kisebb közlemény jelent meg: NEMESKÜRTY ISTVÁN: A magyar filmkritika kezdetei. *Filmvilág*, 1958. 14. sz. — MOLNÁR ISTVÁN: A magyar filmkritika hagyományai. *Kortárs*, 1959. 11. sz.